

Protestanter og diktatur i Zaïre

JØRGEN HARDANG

Det blir ofte satt fram enkle påstander om misjoners og kirkers forhold til politiske regimer. Ofte viser nærmere undersøkelser at kulturelle og samfunnsmessige forhold er mer komplekse enn det en i første omgang tenker seg. Denne artikkelen tar sikte på å gi et kort innblikk i noen viktige spørsmål omkring Eglise de Christ au Zaïre, ECZ, også kalt Enhetskirken. Er det slik at protestantene har støttet regimet til Mobutu? Og i tilfelle hvordan forklare det? Til slutt vil jeg kort vurdere misjonærenes forhold til denne utviklingen. Det sier seg selv at en kort framstilling ikke vil være dekkende, men må forstås i en videre sammenheng.

1. Støtter protestantene i Zaïre en diktator?

a. Mobutu

Mobutu har styrt Zaïre siden han kom til makten ved et statskupp 24. november 1965. Han er kjent for å ha styrt landet eneveldig. Ved sin retoriske begavelse og sine taktiske evner i tillegg til stor kynisme, har han greidd å holde seg ved makten i over 28 år. Det partiet han selv grunnla, Mouvement Populaire de la Révolution, Den revolusjonære folkebevegelsen, var fram til 1991 det eneste tillatte partiet. Det ideologiske grunnlaget for dette partiet som alle var medlemmer av fra fødselen, var det som ble kalt mobutismen. En hovedidé i denne er nødvendigheten av å bryte fullstendig med kolonitiden. Men avkolonialiseringen er ikke bare politisk, den gjelder i like stor grad økonomiske, kulturelle og mentale forhold. Et sentralt ord her er «autentisk». Det står for det som er ekte zaïrisk eller afrikansk.

Det er blitt sagt om Mobutu at han er et politisk geni. Men samtidig hevdes det at økonomi har han ikke greie på. I alle fall er Zaïre etter 28 års styre et av de fattigste land i Afrika, til tross for at det fra naturens side har rike ressurser i mineraler, jordbruk, skogbruk og

vannkraft. Har han hatt lite greie på statens økonomi, så har han til gjengjeld hatt sans for å bygge opp sin egen. Det sies litt spøkefullt at utgiftene har han ført på staten, men inntektene på sine private konti. Det som mer enn noe annet har særpreget hans styre, er korrupsjonen. Han har nok ikke hatt respekt for menneskeliv, men hans foretrukne metode har vært å nøytralisere motstandere ved hjelp av penger og privilegier. Selve ordet Zaïre har blitt synonymt med korrupsjon på det afrikanske kontinent, selv om korrupsjonen neppe er noe ukjent fenomen i noe afrikansk land i dag. Mange mener at han ikke bare har ruinert sitt land økonomisk, men også politisk og mentalt, slik at det skal bli meget vanskelig å bygge opp noe i Zaïre igjen. Det bør kanskje her bemerkes at dette er et bilde av Mobutu som kan tegnes i dag. Det var nok ingen i f.eks. 1970 som ante hvilken veg denne utviklingen ville ta.

b. ECZ

Eglise du Christ au Zaïre, også kalt Enhetskirken, ble dannet i 1970. Tidligere hadde en hatt Kongos protestantiske råd (Conseil Protestant du Congo, CPC) som ble dannet i 1924. Det var et samarbeidsorgan mellom de ulike misjoner. CPC hadde i åra fra uavhengigheten og fram til 1970 vært under omforming av ulike grunner. Det er litt vanskelig å si hva ECZ egentlig er. Rådets ledere ser organisasjonen som en forent kirke av alle protestantiske kristne i Zaïre. Noen ser på den som en paraplyorganisasjon.

På den annen side er det en organisasjon som ble opprettet ved en lovforordning for å ordne forholdet mellom staten og de protestantiske kristne. Staten bruker derfor denne organisasjonen f.eks. til distribusjon av subsidier til private skoler. På denne måten er den tildeelt en rekke administrative oppgaver. Det er i alle fall helt klart at lederne i ECZ ikke bare vil representere staten, de vil representere kirken og helst styre denne. På denne bakgrunn skal en nok være noe forsiktig med å gjøre lederne i ECZ representative for ledere i de lokale menighetene og for de kristne i Zaïre.

c. ECZ og Mobutus regime

Det er ingen som helst tvil om hvilken holdning ledere i ECZ har hatt til Mobutus regime. Ved tolvårsdagen for uavhengigheten karakteriserer Bukeleale Mobutu som en slags Messias.

Gud har bruk for mennesker for å løse problemer i verden. (...) Etter fem år (...) ga Gud oss en mann. Det var general Mobutu Sese Seko – med en klar misjon: å bringe fred til vårt Zaïre og frelse vårt land.¹

Så nært ble etterhvert forholdet til regimet og til staten at ECZ etter manges mening holdt på å bli en ny statskirke. Makanzu, en slags hoffteolog ved ECZ, holdt i 1974 et foredrag med tittelen: «Gud eller Cæsar?» Der hevdet han bl.a.:

Visse misjonærer anklager oss for å interessere oss for regjeringens politikk; for å ville gjøre kirken til et departement i staten (...) Ettersom Zaïre nå er blitt uavhengig, er det ikke nødvendig med et skille mellom kirke og stat, (...) så lenge som president Mobutu regjerer med den rett som Gud gir han, er skillet mellom kirke og stat unødvendig (...) Vi vet at vi skal gi Cæsar det som tilhører Cæsar, man hva skal vi gjøre hvis Cæsar er blitt kristen?²

Disse og andre ledere var med på en entydig persondyrkelse av Mobutu. Han skulle betraktes nærmest som en guddom, og all form for kritikk var både utillatelig og ukristelig. Protestantiske ledere kom på denne måten til å være med å bidra til å legge et teologisk og ideologisk grunnlag for mobutismen.

Nå må det sies at Bukeleale og Makanzu nok ikke er helt typiske for ledere innen ECZ. Mange var så opprørt over noen av de mest ensidige uttalelsene fra 1974 og 1975 at begge to måtte be om tilgivelse på nasjonalsynoden i 1975 for å bli gjenvalgt. Men det betydde neppe noen radikal endring i holdningene. Mobutu på sin side hevdet gjentatte ganger at han var meget fornøyd med protestantene og med kimbangistene, mens han derimot hadde problemer med katolikkene. Utover landet og i de enkelte menighetene har holdningen likevel vært forskjellig fra det ECZ representerte offisielt. Under den mest nasjonalistiske fasen tidlig på sytti-tallet var det likevel en viss folkelig støtte til denne holdningen.

2. Hva karakteriserer ECZ og hva forklarer denne støtten til regimet?

Det er neppe slik at protestantene i Zaïre er spesielt kyniske eller setter spesielt pris på diktaturet. Det er neppe heller riktig å slå seg til ro med at kristne i Zaïre er tankeløse og dumme. Ifølge noen fordommer vil vel denne holdningen være typisk for noen kristne grupperinger. Man må snarere forutsette at det finnes en viss logikk i dette, selv om det for oss kan se nokså irrasjonelt ut. Vi vil derfor søke grunnleggende motiver som kan være med å forklare de holdningene vi har konstatert.

a. Et sentralt ønske om enhet mellom protestantene

Det er en kjent sak at protestantene ikke hadde noen sentral ledelse. Det var en rekke ulike grupper utover landet som delvis hadde liten kontakt med hverandre og som delvis lå i strid med hverandre. Det hendte også at det oppstod konflikter mellom kirker, mellom menigheter og mellom personer. Disse konfliktene måtte nesten alltid løses av de sivile myndigheter. CPC som kanskje kunne ha spilt en rolle, hadde ingen juridiske fullmakter eller kompetanse. Rådet var underordnet kirkene og ikke omvendt. Det var et rådgivende organ og var helt avhengig av medlemskirkene. Etterhvert ble rådet likevel trukket mer inn i ulike problemer og var vel i noen grad i stand til å løse disse uten at det egentlig hadde fullmakter til det. Generalforsamlingen fikk større betydning. Bestemmelser som ble tatt, fikk etterhvert betydning for de enkelte medlemskirkene. Dette var de første åra etter uavhengigheten. Kirkene var brått blitt selvstendige nasjonale kirker og misjonærenes autoritet begynte å svekkes.

Også fra statens side ble det presset på for å få et sterkere sekretariat. Både ved domstoler og i departementer var det en viss trøtthet over tvister og problemer med protestantene. Stadig møtte en dette spørsmålet: «Hvordan er dere organisert, dere protestanter?» De sivile autoriteter var overbevist om at det religiøse anarkiet blant protestantene skyldtes en mangel på en sentral kirkelig struktur på nasjonalt nivå. Statens interesse for organisasjonsstrukturen hadde også en bestemt bakgrunn. Religiøse organisasjoner hadde rettigheter som juridiske personer. De ble dermed betraktet som organisasjoner som hadde offentlig nytte. Derfor fikk de statsstøtte til undervisning og helsearbeid. Nå var det en rekke tilfeller av misbruk av slike midler. Statistikken ble forfalsket og midlene misbrukt til private formål. Det er blitt hevdet av flere, bl.a. av Makanzu, at staten truet med å organisere protestantene hvis de ikke selv greide å få orden på tingene. Mange mente at løsningen på dette problemet var dannelsen av en kirkeunion eller en forenet kirke. Derfor ble det på den 48. generalforsamling vedtatt at en skulle studere mulighetene for en kirkeunion i Zaïre. Å komme fram til en kirkelig enhet har nok vært sett på som et grunnleggende vilkår for å overvinne splittelse, anarki og uorden og for å få en større innflytelse i samfunnet:

La oss etterligne katolikkene som legger vekten på katolikk og ikke på «jesuitt» osv.³

Det kom også fram tanker om at en kanskje kunne bruke staten til å organisere enhet mellom kirkene, «fordi Gud benytter seg av

Mobutu til å skape fred i Kongo». Dette er kanskje det mest overraskende i denne prosessen. Det er heller ingen grunn til å tvile på at den politiske situasjonen bidro sterkt til å forsterke dette ønske om enhet. Dette gjelder nok i særlig grad Bukeleale. Ved den 48. generalforsamling minner Bukeleale om det nye regimets holdning til tribalismen og den nye enhetsfilosofien: én sjef, én arme, ett parti, ett politi, én fagforening, én ungdomsbevegelse, osv. «Det er bare én kirke og våre myndigheter anerkjenner bare én.»

Til stede ved åpningen av den 48. generalforsamling var statsminister Joseph N'singa, nummer to i det daværende regime. Dette var uvanlig, for myndighetene brukte aldri å svare på invitasjoner fra de protestantiske kirkene. I sin hilsning kom han inn på temaet enhet og spurte om det ikke kunne være mulig å komme et skritt videre i den retning. Det ser faktisk ut til at det er en nøye sammenheng mellom Bukeleales kampanje for enhet innen protestantismen og den kampen regimet førte for å påvirke massene. Og i Kongo var det slik at det var kirkene som hadde innflytelse over massene i større grad enn de statlige organer. En kan derfor spørre seg om det ikke var spesielle grunner til at myndighetene ville favorisere enhet blant protestantene. Det kunne f.eks. være for å skape en motvekt mot de tunge katolske institusjonene. Det er derfor trolig at det nye politiske regimet med sin ideologi spilte en viktig rolle rundt de beslutningene som ble tatt på den 48. generalforsamling. Mange som stod regimet nær, så på det som skjedde hos protestantene som parallelt til det som skjedde på andre områder under Mobutu. Ting som kan tyde i den retning, er også et stadig forekommende argument fra Bukeleale når prosjektet hans støtte på problemer: «Hvis ikke vi selv greier å skape enhet, vil staten påtvinge oss den.»

I denne sammenhengen kan det være naturlig å nevne forholdet til Kirkenes Verdensråd (KV). Da Det internasjonale misjonsrådet ble slått sammen med KV i New Dehli i 1961 valgte Det norske misjonsrådet og Kongos protestantiske råd å bli stående utenfor. Mange av medlemmene i CPC kunne nok ha tenkt seg å gå inn, men det ville ha ført til splittelse mellom de liberale og de konservative. Det ser ut til å ha vært enighet om at det viktigste i denne situasjonen var å bevare enheten. Men en var klar over at det på mange måter var store forskjeller mellom de ulike kirkene. Norske pinsevenners misjon må sammen med en del andre yngre misjoner i de østlige deler av landet regnes som tilhørende en konservativ-evangelisk gruppering, som var meget kritisk til KV.

KV på sin side var svært interessert i det som var i gang i Kongo. Generalsekretær E.C. Blake kom ikke til åpningen, men noen dager

senere. W. Crane, som også var knyttet til KV, var til stede ved den 48. generalforsamling i 1968, der det ble bestemt at misjonen skulle opphøre og det ble gjort et prinsippvedtak om opprettelsen av en forent kirke. Han trodde ikke at hans besøk var avgjørende, men han mente at hans besøk var til stor inspirasjon for de som var «engasjert i autentisk kongolesisk økumenikk». Til stede ved åpningen av den 49. generalforsamling var derimot Burgess Carr fra KV. Det er neppe riktig å si at KV spilte noen avgjørende rolle i dannelsen av Enhetskirken slik noen zairere synes å hevde. Men en del inspirasjon kom utvilsomt fra KV. Den 49. generalforsamling i CPC ble åpnet den 28. februar 1970. Vedtaket om å nedlegge CPC og å opprette ECZ ble gjort den 8. mars. 32 stemte for, 14 mot og 2 avstod fra å stemme.

b. Følelse av underlegenhet overfor katolikkene

Et sentralt motiv hos protestantene generelt og hos lederne i ECZ er en følelse av underlegenhet overfor katolikkene. Katolikkene hadde vært privilegert av kolonistaten. En del av presteskapet hadde statslønn. De katolske skolene fikk subsidier. Først etter langvarig kamp fikk protestantene det samme i 1947. Da var det katolske utdannings-systemet veletablert og den intellektuelle eliten var derfor katolsk. Det samme preger nok situasjonen langt på vei i dag. Protestanter med høyere utdanning er nokså uvanlig, selv om antallet har øket. Sosialt var protestantene nesten usynlige, mens katolikkene dominerte.

Den katolske dominans og innflytelse i befolkningen var også et problem for Mobutus kulturrevolusjon. Staten og politikerne hadde hatt liten innflytelse i befolkningen. Skulle en gjennomføre en slik revolusjon som en hadde ambisjoner om, måtte en ned på folkedyppet. En måtte influere den måten folk tenkte på. Og det var her Mobutu støtte sammen med den katolske kirke.

For protestantene var det nok heller ikke helt lett å sluke Mobutus kameler. Bortsett fra Bukeleale har ikke så mange av ECZs ledere hatt et nært og inderlig forhold til Mobutu. Men deres situasjon var en annen enn katolikkenes. For disse har valget stått mellom å underkaste seg eller å bli tilintetgjort. Katolikkene kunne reagere ut fra styrke, slik de alltid hadde gjort og fremdeles gjør. Protestantene hadde, slik de selv oppfattet situasjonen, ingen styrke og dermed ingen mulighet til å yte motstand og håpe at de kunne vinne fram. Kanskje har de også følt et visst interessefelleskap med regimet i forsøket på å knekke katolikkens dominans. I alle fall ville de at protestantene skulle bli synlige, få en plass som fullverdige deltakere i samfunnet.

Det har nok også vært et motiv for lederne i ECZ at de trengte støtten fra regimet til å opprettholde og gjøre sin organisasjon sterk. Da ECZ ble opprettet, gikk en rekke av de evangeliske kirkene, som også var kritiske til KV, ut og dannet sitt eget protestantiske råd. Men dette problemet løste Mobutu ved å tvinge alle inn i ECZ. En lov av 31. desember 1971 satte som vilkår for godkjenning at en kirke var medlem av ECZ. Og staten ga selv ut en liste over de som var medlemmer. Så innmelding var ganske unødvendig! Slik Bukeleale så det, var støtten fra staten nødvendig for å forhindre videre oppsplitting av protestantene. Dette har også bidratt til at lederne i ECZ ikke har sett det som en farbar veg å komme på kant med regimet. De lederne som aktivt engasjerte seg til støtte for Mobutu, fikk også personlig uttelling for det.

c. Et sentralistisk, hierarkisk kirkesyn

Flertallet av de kirker som hadde arbeidet i Zaïre, hadde et kongregasjonalistisk syn på den kirkelige organisasjonen. Derfor avviste de all form for sentralisme og hierarkisk maktoppbygging i kirken. De var også i utgangspunktet skeptiske til et for nært forhold mellom kirke og stat. Ved å legge vekt på menighetene understreket de også sin uavhengighet mot staten. De avviste den strukturelle og institusjonelle sentralisme som bragte kirken innenfor rekkevidden til den politiske makt, noe som igjen kunne true kirkens uavhengighet. I motsetning til dette stod det episkopale systemet, som går i retning av å konsentrere makt i en person, biskopen.

I dette protestantiske mangfoldet var det et problem å definere maktstrukturene. Det var en nokså inngrodd uvilje fra de enkelte kirkers side mot å gå opp i en superkirkelig maktstruktur. Og hvilken konsekvens måtte dannelsen av denne forente kirke ha for de enkelte medlemskirker? Mange stilte seg skeptisk til den maktstruktur som ECZ syntes å bygge opp til.

Makanzu forsøker å forklare ECZs posisjon ved å ta utgangspunkt i en grunninnsikt; «Kongoleseren har sansen for autoritet i blodet.» I eldre tider var det høvdingen som hadde all makt. Han hadde ansvar for orden, han bestemte, han viste veien og han hadde det siste ordet. Han var en mellommann mellom forfedrene og stammen. Siden var det misjonærene, dvs. kolonialistene som overtok denne rollen. Misjonæren hadde den suverene stillingen som høvdingen tidligere hadde hatt. Han var en virkelig pave enda om han avviste ordet pave. Men han aksepterte ordet «sjef» eller «herre» (bwana, Mfumu). Han sier videre at takket være misjonærenes autoritet var det en viss orden også på det protestantiske «systemet». Men etter

uavhengigheten har misjonærene mistet denne autoriteten. Resultatet er anarki og kaos. Kongoleserne hadde benyttet anledningen til å ødelegge kirkene og gå ut og danne sine egne innfødte kirker og stammekirker, hevder Makanzu. De trenger en ny autoritet:

Kongoleserne har fylt landet med sekter som gjør opprør mot autoritetene, læren og misjonærenes metoder.⁴ (...) Hvem skal vise veien? Hvem skal si det siste ord? Hvem skal være den nye sjefen, den nye autoriteten?⁵

Derfor sier han videre at det var nødvendig for de kongolesiske kristne å gi CPC en viss autoritet. I ordets klassiske betydning er dette den perfekte ideologi, men den er nok også typisk for den måten mange tenkte på i Zaire på denne tiden og helt fram til i dag. Denne tankegangen kom også til å danne bakgrunnen for den organisatoriske modell en gikk inn for fra ECZs side. Denne organisasjonsform er sentralistisk, hierarkisk og personalistisk.

I overenstemmelse med dette legitimeres da maktoppbyggingen innenfor ECZ ut fra hva som tjener protestantismen. Men den rettferdiggjør også oppbyggingen av hierarkiske maktstrukturer utover systemet. Dette er bakgrunnen for ideen om at hele den protestantiske kirke burde bygges opp til et episkopalt system. Bukeleale forklarer også bakgrunnen for dette rent praktisk. Myndighetene tillegger ikke titler som sekretær, formann, «representant legal» (en kombinasjon av generalsekretær, styreformann og synodepresident) osv. noen stor verdi. Derfor må han stadig forklare at en formann i regionalsynoden er som en erkebiskop og en generalsekretær er som en biskop.

Vi er tvunget til å ty til katolske titler for å bli forstått av de sivile myndigheter. (...) Myndighetene forstår de katolske titlene. Disse titlene er dessuten mer bibelske enn våre. Hvorfor kan vi ikke se på dette på nytt?⁶

Dette siste viser til det som ble en av kampsakene for Bukeleale: kampen for et episkopalt system.⁷ Det røper også beundringen for det katolske organisasjonssystem. Den katolske kirke framstår for mange som et eksempel til etterfølgelse når det gjelder kirkelig organisasjon. For Bukeleale virker det ikke hensiktsmessig at visse funksjoner er fordelt på ulike personer. Det gjelder f.eks. funksjonene formann, generalsekretær og «legal representant» (for organisasjonen overfor myndighetene). Disse funksjonene bør samles i en person, noe som da også er blitt gjennomført i kanskje de aller fleste av

medlemskirken i ECZ. Denne personen blir da å oppfatte som biskop i et episkopalt, monarkisk system selv om han i realiteten ikke har tittelen. Rundt ham skal det bygges opp en gruppe av kompetente personer. Men de skal fungere som rådgivere, ikke som styremedlemmer. Autoriteten tilhører lederen og ikke styret!

Dette betyr en fullstendig omveltning av strukturene som er bygd inn i de kirkelige organisasjonene. Styrene fortsetter i stor grad formelt, men de har ikke noen beslutningsmyndighet, det samme gjelder årskonferansene. Disse organene får ingen bestemmende myndighet. I beste fall kan de ha en rådgivende funksjon, men reelt sett er det organer lederen benytter seg av for å meddele sine instruksjoner, å gi sine «mots d'ordre», sine ordrer. På denne måten vil en også sikre det protestantiske «hierarki» noe av den respekt og verdighet som tradisjonelt tilhører det katolske episkopetet. Ifølge det episkopale systemet som en da tenkte å realisere, skulle de tidligere kirken bli å betrakte som stift eller bispedømmer. Det hører også med til dette bildet at en faktisk også håpet på å komme på statens lønningsliste på samme måten som visse belgiske prester under kolonitiden.

Hvordan rettferdiggjøres denne endringen? Det vises bl.a. til konflikter av etnisk karakter for å forklare svakheten i den nedarvede kirkestruktur. Bukeleale forsøker å begrunne det episkopale system ut fra Bibelen, stort sett ved å vise til det greske ordet episkopos. Men han viser også til at biskoper og pastorer fortsetter apostlenes tjeneste. Her er det ikke mye om «det allmenne prestedømme». Tankegangen er her tydeligvis ikke protestantisk, men katolsk. Ellers nevner han retten til og nødvendigheten av å kontekstualisere kirken og de kirkelige maktstrukturer. En merker også her tilslutning til regimets «kulturkamp». Dette er kanskje det viktigste argumentet fra Bukeleales side, det episkopale system kobles sammen med det tradisjonelle høvdingesystemet:

På denne måten er biskopen leder for kirken og fungerer nesten eksakt som lederen av en klan.⁸

I denne tankegangen blir Guds ord underordnet afrikanske tradisjoner. Det er den afrikanske tradisjon som viser hvordan Guds ord skal forstås. Slik blir det også mulig å legitimere en personalisering av autoriteten i kirken. ECZ forsøker på samme måten som regimet å rettferdiggjøre «eneveldet». Bukeleale hadde trolig til hensikt å la seg ordinere til biskop i en kirke som bygger gyldigheten av de kirkelige embeter på ideen om den apostoliske suksesjon. Men han ble avvist

både av anglikanere og gresk-ortodokse. Han måtte til slutt ty til det nest beste, dvs. en kirke som ikke hevder den apostoliske suksesjon, den tyske lutherske kirke. Den evangeliske kirke i Tyskland (EKD) har på mange måter vært en slags fadderkirke for ECZ. EKD ydet et betydelig bidrag til byggingen av ECZ's kontorer i Kinshasa. Den 16. mai 1977 ble Bukeleale ordinert av den tyske lutherske biskopen Harms i Kinshasa. Mobutu stilte et fly til disposisjon for Harms og Bukeleale da de dro inn i landet for å ordinere to andre biskoper, Assani i Kisangani og Boyoka i Mbandaka.

Det må sies at Bukeleale ikke fikk nasjonalsynoden med på et positivt vedtak om å innføre det episkopale system. Han har likevel forsøkt å gjennomføre det uten et formelt vedtak. Og til tross for stor motstand har han i stor grad lykkes å vinne fram med sine ideer. En del ledere er blitt vigslert til biskoper, men langt fra alle. I mange sammenhenger har motstanden mot å ta i bruk biskoptittelen kanskje vært større enn man hadde regnet med. Likevel må en si at realiteten i den funksjonen som Bukeleale tillegger biskopen, har de fleste kirkeledere i Zaïre langt på veg fått. Men å ta i bruk selve tittelen ville kanskje være et så sterkt symbolsk brudd med tradisjonen fra misjonærenes tid at en har vegret seg for det. I tilfellet med Assani protesterte misjonærene. Assani stod likevel på sitt med det resultat at han ga misjonærene 24 timer å komme seg ut av landet på. Siden har hans kirke ikke hatt misjonærer. Mange har vel ikke ønsket å komme i samme situasjon. Det ville også ha ført til et betydelig økonomisk tap.

Givere i tilknytning til KV i Genève og andre i USA aksepterte likevel situasjonen og gikk inn med betydelig støtte til ECZ og dens prosjekter. Denne fortsatte stort sett uforandret til slutten av 1980-tallet, men evalueringer viste at det var svært små resultater av innsatsen. Det var blitt mange privatboliger og lite prosjektarbeid. Derfor ble tilførelsene av midler redusert betydelig.

Når ledere som Bukeleale på tross av motstand likevel gjennomførte en viss grad av «episkopalisering», har det sannsynligvis sammenheng med et ønske om å «consacrer», dvs. sakralisere denne personalisering av makten. For zaïrerne vil ordinasjonshandlingen framstå som en magisk handling. Ved denne håper en å kunne bli tilkjent en spesiell kirkelig verdighet, å bli akseptert som «utskilt», og dermed også at deres makt blir «consacré» og legitimert.

Bak denne utviklingen ligger sikkert mange ulike motiver, ikke minst ønsket om makt og privilegier. Men en kan også se det som uttrykk for ønsket om og nødvendigheten av å etablere en stor og betydningsfull protestantisk kirke i Zaïre. For å oppnå dette måtte

oppsplittingen motarbeides. En måtte etablere en kirkelig makt i et opphøyet geistlig hierarki, som kunne skilles ut ved spesielle symboler. En forutsetning for at dette skal ha en mening er sannsynligvis en kultur som i stor grad er preget av katolske verdier. Bak disse to motivene: den sterke viljen til å skape enhet og ønsket om å uniformisere strukturene, har begge samme mål: å gjøre protestantismen synlig og respektert i samfunnet.

d. En sterkt nasjonalistisk holdning

Under et møte 1973 sa Mobutu:

Vi går nå løs på den kulturelle frigjøringen, vi skal gjenerobre vår afrikanske, zairske sjel. En har gjort oss til mennesker med svart hud av en annen rase. Vi må bli autentiske afrikanere, autentiske negre, autentiske zairere.

Dette var kjernen i mobutismen. Manifestet fra N'Sele fra 1967 beskriver «en form for kolonialistisk undertrykkelse (...) en åndelig undertrykkelse som ennå finnes i religiøse og filosofiske oppfatninger.» Målet var å hente fram det som var fornektet og fremmedgjort ved de svarte ved kolonisystemet.

Det var i Senegal i februar 1971 at Mobutu første gangen brukte ordet «autentisitet». Men selve ideen var ikke ny. Mange før ham hadde vært opptatt av å gi tilbake til den afrikanske kulturarven sin verdi og mening. En var opptatt av ikke bare å få i stand en politisk, men også en mental avkolonisering. Det som Mobutu gjorde, var å ta disse ideene og legge de til grunn for et praktisk handlingsprogram. Han ville gjennomføre en kulturell revolusjon.

Som en konsekvens av dette gikk en i gang med å forandre alle navn av utenlandsk opprinnelse. Monumenter over store kolonialister ble fjernet fra byene. Gater og steder fikk nye og «autentiske» navn. En ville for alltid utslette minnet om den kolonialistiske fortid. Denne kampanjen skapte en slags folkelig begeistring, ikke minst på grunn av Mobutus demagogiske evner. Dette nasjonalistiske programmet ble kjernen i en ideologi som fikk navnet mobutismen og som ble nesten altomfattende. Nasjonalismen ble derfor også aggressiv mot alt utenlandsk og til en viss grad mot kristendommen. Kristendomsundervisningen ble fjernet fra skolene og erstattet med noe en kalte «civisme» som skulle ha til formål den politiske og etiske oppdragelsen der mobutismen var kjernen. Mobutismen ble en slags religion, partiet MPR en nasjonal kirke og Mobutu en Messias i denne «ekte», zairske religionen.

Denne utviklingen var noe av grunnen til at katolikkene kom i konflikt med regimet. De kom med en klar, om enn forsiktig kritikk av flere forhold. Mobutu svarte på kritikken ved å si at han ikke aksepterte innblanding fra noen utenlandske institusjoner.

Vi aksepterer ingen politisk, økonomisk eller åndelig dominans utenfra (...) Før uavhengigheten siterte en tre makter: koloniadministrasjonen, gruveselskapene, og kirken. De to første har måttet vike plassen, og det er ingen grunn til at ikke den tredje skulle gjøre det. Jeg har aldri hatt problemer med protestantene eller med kimbangistene, for de mottar ikke ordrer fra utlandet.⁹

Lederne i ECZ gikk derimot meget langt i å støtte regimet. Det kan nesten se ut til at de håpet at protestantismen og kanskje kimbangismen skulle bli en ny statsreligion. Noen håpet faktisk at kirkelige ledere og pastorer skulle komme på statens lønningsliste på samme måten som visse belgiske prester under kolonitiden – og som geistlige i andre statskirker. Fra 1972 til 1975 kom det en rekke støtteerklæringer til regimet fra ECZ . På mange måter gjorde lederne for ECZ dette nasjonaliseringsprogrammet til et program for sitt eget arbeid. De teologiske skolene ble bedt om å tilpasse seg dette programmet:

Vi ønsker at våre lærere og forskere makter å formulere en protestantisk teologi i en reell afrikansk hermeneutikk dvs. at de må makte å komme fram til et ekte afrikansk «uttrykk» i sin bibelfor-
tolkning. Vi må bort fra den europeiske utsmykning som er absurd for afrikansk tenkemåte og atferd. Å søke tilbake til det ekte, det «autentiske», er for oss protestanter en bevegelse for frigjøring og opphevelse av fremmedgjøringen for menneskeheten. Og fordi alt som fører til frigjøring av mennesket og opphevingen av fremmedgjøringen inkarnerer Kristi guddommelige misjon til verden, vil Kristi kirke i Zaïre gjøre dette edle nasjonale programmet til sitt.¹⁰

I sin rapport til den 2. nasjonale synoden insisterer Bukeleale på nødvendigheten av å tilpasse det kristne livet og de kirkelige realiteter til de verdier og reformer som de politiske myndigheter forkynner. Han markerer en klar avstand til den katolske kritikken. Protestantene søker tilbake til Bibelen som kilden for sin kristendom. Den skal nære kirken, hevder han, men Bibelen må settes «inn i rammen av en afrikansk uttrykksmåte og refleksjon». For protestantene er

også respekten for autoritetene et bibelsk pålegg, hevder han videre. På samme måten som en under kolonitiden respekterte de utenlandske myndighetene, så skal en nå respektere de nasjonale myndigheter.¹¹ Kirken må identifisere seg med regimet, og det gjelder alt fra uttrykksform til klesdrakt.

Under den mest aggressive fasen av Mobutus kulturrevolusjon protesterte katolikkene ved å formulere en bekjennelse av sin tro. De protestantiske lederne derimot forsterket sin støtte til regimet. Det er i denne situasjonen Mobutu blir erklært å være en «mann sendt av Gud». ¹² Dette må ligge nær opp til det en kaller «cæsareopapisme». Makanzu argumenterer med at skillet mellom stat og kirke ikke er nødvendig:

Mobutu gir oss noe som er kjær for oss: det svarte menneskets verdighet som hever oss opp fra å være dyr til å bli menneske skapt i Guds bilde. Mobutu gir oss den nasjonale stolthet som er nødvendig for vårt folk, som har vært foraktet fra begynnelsen av. Enda om ikke et eneste folk i verden vil rose oss, så vil vi rose oss selv fordi vi endelig er helbredet for en kronisk sykdom: vårt underlegenhetskompleks. Enda om ikke noe annet folk vil rose Mobutu, vil jeg gjøre det fordi han er svaret på mine bønner. Jeg ber ikke til presidenten i stedet for til Gud, men jeg ber til den Gud som har gitt oss denne høvdingen for det zairske folket.¹³

3. Misjonærene

a. Kampen mot misjonærenes innflytelse

Kirkenes enhet ble hele tiden koblet sammen med spørsmålet om å eliminere misjonærenes makt. En omfattende nasjonalisering av kirkelige institusjoner var uten tvil et grunnleggende motiv. Det var likevel overraskende at dette ble satt så sterkt på spissen. Både fra misjonærenes side og fra mange lokale ledere var det et klart ønske om å løse slike problemer på et lokalt og ikke et nasjonalt plan.

Flertallet av misjonærene var kritiske til denne utviklingen. De var redde for at KV skulle få innflytelse over protestantismen i Kongo, og de fryktet den sentralistiske tendens i kirkene. Prosjektet så også ut til å ha en dobbel hensikt: å svekke misjonærenes innflytelse og å styrke de nasjonale ledere og dermed få deres støtte til prosjektet. I kampen mot misjonærene var det viktig å angripe deres legale status. Deres stilling måtte underordnes kirkene. I tillegg måtte kirke og misjon forenes, dvs. misjonen måtte i realiteten oppløses. Alle lokale eiendommer ville da komme de lokale kirkene til gode. Slike nasjonaliseringer var ment å skulle ha en god effekt på de lokale kirker,

især de lokale ledere som på denne måten kunne vinnes for prosjektet. Hvis dette er riktig, var det en klar strategi fra lederskapets side i CPC for å øke sin autoritet og sin makt i protestantismen.

Etter den 48. generalforsamlingen sendte eksekutivkomiteen generalsekretæren Bukeleale rundt i landet for å forklare de kristne og misjonærene hva de nye bestemmelsene innebar. Dette ble en turné der han viste sin oratoriske karisma. Det gjennomgående temaet var kirkens enhet. Han forklarte hvorfor det var nødvendig å gjøre slutt på misjonen. Han hevdet at misjonærenes makt var kilden til mange problemer i kirkene. Han var nesten systematisk fiendtlig mot misjonærene. Han insisterte også på de politiske verdiene til regimet: enhet, fred og orden. Han viste også til protestantenes sosiale underlegenhet overfor katolikkene. Men han la heller skylden for denne situasjonen på egen uorden enn på den katolske kirke og staten.

Mange misjonærer fryktet den utviklingen som Bukeleale satte i gang. I november 1969 forsøkte misjonærer i øst og nord-øst å danne en avdeling av Den evangeliske allianse. Deres første mål var å forhindre at vedtakene på 48. generalforsamlingen skulle bli ratifisert i de enkelte kirkene. Hvis ikke det skulle lykkes, ville de gå inn for å skille seg fra økumenikken fra Geneve. I denne situasjonen hadde ledelsen i CPC stort hastverk.

b. Tilbaketrekning

Misjonærene var nesten uten unntak negative til den måten staten grep inn i denne striden på og avgjorde den til fordel for ECZ. Men det var også en truende politisk situasjon og det var lite de kunne gjøre direkte. Bare noen få bestemte seg for å reise fra landet, etter som de mente det ikke var mulig å arbeide videre i et land der de ikke lenger hadde full frihet til å arbeide etter sin overbevisning. I denne usikre situasjonen skrev Makanzu et brev der han innstendig oppfordret misjonærene om å bli. Han viste til hvilke konsekvenser det kunne få om de reiste fra landet. Kabongo Mbuya konstaterer:

Majoriteten av misjonærene (...) rørte ikke på seg. De søkte tilflukt i Guds provins og overlot til Den Hellige Ånd alene å lede utviklingen av protestantismen i Zaïre.¹⁴

c. Arbeidsmuligheter

Mye kan sies om misjonærenes arbeid før uavhengigheten og fram mot dannelsen av ECZ. Når hendingene kommer litt mer på avstand, vil en også bedre kunne vurdere misjonens rolle under regimet til ECZ. Mange spørsmål kan reises og bør reises. Det er neppe noen

som vil hevde at all innsats har vært fullkommen. Samtidig vil en sjablongmessig kritikk ut fra et selvkonstruert kart være et ubrukelig grunnlag for en diskusjon.

Det som likevel står fast, er at bevegelsen omkring ECZ hadde satt klare grenser for misjonærenes engasjement. Politiske og kirkepolitiske spørsmål ble betraktet som nasjonale saker. Innblanding her ville være uttrykk for kolonialisme og imperialism. I en slik atmosfære kunne selv en forsiktig kritikk av ledere føre til anklage om at misjonærene ikke evnet å innordne seg i samarbeidet med de nasjonale. Dette var sikkert velbegrunnet i noen tilfeller. Men hos mange ledere var det automatikk i en slik argumentasjon. Argumentet var også fullt effektivt i moderlandet. Det er ikke sikkert den zairske kirke bare har tapt på ikke å få del i alle de innspill som kunne ha kommet om misjonærene skulle ha engasjert seg på dette området. Det kommer naturligvis an på mange forhold. Likevel tror jeg at zairerne har tapt på denne selvvalgte isolasjon. Etter mitt syn har de ikke skilt godt nok mellom hvem som skal bestemme og at det kan være nyttig å samtale med andre.

Misjonærene har likevel hatt store arbeidsmuligheter i Zaïre. I mange tilfelle har det utviklet seg et nært samarbeid mellom de nasjonale kristne og misjonærene, der påvirkningen gikk begge veier. Selv om misjonærene ikke var meningsberettigede når det gjaldt politiske eller kirkepolitiske spørsmål, har deres nærvær likevel hatt betydning ut over den innsatsen som er gjort for evangelisering og praktisk-sosialt arbeid. Det er vanskelig å tenke seg at zairerne har mistolket misjonærenes holdninger til diktatur og demokrati og til ulike kirkepolitiske spørsmål. For de misjonærer som ikke ble helt zairianiserte, har de korrupte forholdene vært et problem. Men for zairere har kanskje uvillighet til å akseptere korrupsjon bidratt til å holde ved like en følelse av at det kanskje kunne være noe skadelig ved denne måten å handle på.

Mest betydning tror jeg likevel misjonærene har hatt eller burde ha hatt når det gjelder synet på mennesket. I selve den politiske situasjonen og i den tradisjonelle kulturen ligger det en tendens til å vurdere mennesket etter den status det har – heller ikke ukjent for vår kultur. Og et menneske som har liten verdi, har få rettigheter. Mot dette har en kunnet hevde at hvert menneske, hvert barn, må betraktes som ukrenkelig. Dette kan begrunnes videre ut fra at mennesket er skapt i Guds bilde, og det gjelder alle mennesker. Den som mishandler et barn fordi det har fattige foreldre eller favoriserer et annet fordi det har rike foreldre eller kommer fra en bestemt stamme, han forakter Gud. Den som angriper et barn, angriper Gud. Det er van-

skelig å hevde rettigheter uten å vise til et menneskesyn. Og her er afrikanerne mer realistiske enn europeerne: menneskets verdi kan best sees ut fra et religiøst grunnlag.

1. Kabongo-Mbaya: *L'Eglise du Christ au Zaïre*, Paris: Editions Khartala, 1992, s. 312. Denne boken er en viktig kilde for dokumentasjon om ECZ. Referansene nedenfor henviser til denne boken. Se også tidsskriftet *Politique Africaine* nr. XI, mars 1991, artikkelen av samme forfatter: «Protestantisme Zaïrois et délin du mobutisme».
2. S. 317.
3. S. 216.
4. S. 349
5. S. 350.
6. S. 352.
7. Derfor fikk han også ordnet det slik at visse kirkelige ledere ble tildelt den såkalte «Leopardordenen».
8. S. 368.
9. S. 307.
10. S. 311.
11. S. 314.
12. S. 315. Makanzu i foredrag for baptistiske ledere 14. desember 1974.
13. S. 316.
14. S. 288.

Jørgen Hardang, f. 1945, mag art. (idéhistorie) 1974. Misjonær i Zaire (PYM) 1975-1989, engasjert ved PYMs misjonskontor 1989. Leder av Egede Instituttet 1991-92, deltidsundervisning på ex.phil.

Protestants and dictatorship in Zaïre

The article gives a broad review of Eglise de Christ au Zaïre, also called the United Church, and its relationship to the Mobutu regime. Among important reasons for Protestant support of Mobutu are mentioned the demand for greater unity, a feeling of inferiority in relation to the Roman Catholic Church, a general development from a congregational understanding of the church towards a more hierarchical view, and nationalistic concerns. The missionaries, on the other hand, were generally critical of the Mobutu regime and the above-mentioned developments within the churches, but have not been in a position to influence the situation.